

ZUZANNA BORCZ

prof. dr. hab. inż. arch.

IRENA NIEDŹWIECKA-FILIPIAK

dr. hab. inż. arch., prof. nadzw.

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji

Instytut Architektury Krajobrazu

e-mail: zuzanna.borcz@upwr.edu.pl

e-mail: irena.niedzwiecka-filipiak@upwr.edu.pl

LOSY MAŁYCH MIAST POŁOŻONYCH W SĄSIEDZTWIE AGLOMERACJI

FORTUNES OF SMALL TOWNS LOCATED IN THE VICINITY OF LARGE AGGLOMERATIONS

STRESZCZENIE

Małe miasta są istotnym elementem sieci osadniczej. Zmieniają one swój status w zależności m.in. od rozwoju przemysłu, czy zmian układu komunikacyjnego. Część z nich traciła prawa miejskie, następnie odzyskiwała, czasem była przyłączana do sąsiednich aglomeracji. Niektóre małe miasta połączyły się ze sobą, tworząc nowe struktury w sieci osadniczej. W niniejszym artykule opisano zjawiska tych połączeń na przykładzie Polski południowo-zachodniej. Wykazano również, że w nielicznych przypadkach małe miasta wtórnie odłączyły się od aglomeracji i stworzyły samodzielne jednostki urbanistyczne.

Słowa kluczowe: małe miasta, południowozachodnia Polska, sieć osadnicza, transformacje małych miast

ABSTRACT

Small towns are an important element of settlement network. They change their status depending on, among others, the development of industry, and changes in the transportation system. Some of them lost civic rights, then regained them, and sometimes were incorporated into the neighboring agglomerations. Some small towns have merged together to create new structures in the settlement network. This article investigates this phenomenon on the example of south-west of Poland. It was also found that in several cases, a small town subsequently separated from the urban area and created a separate urban unit of its own.

Key words: settlement Network, small towns, South-West Poland, transformations of small towns

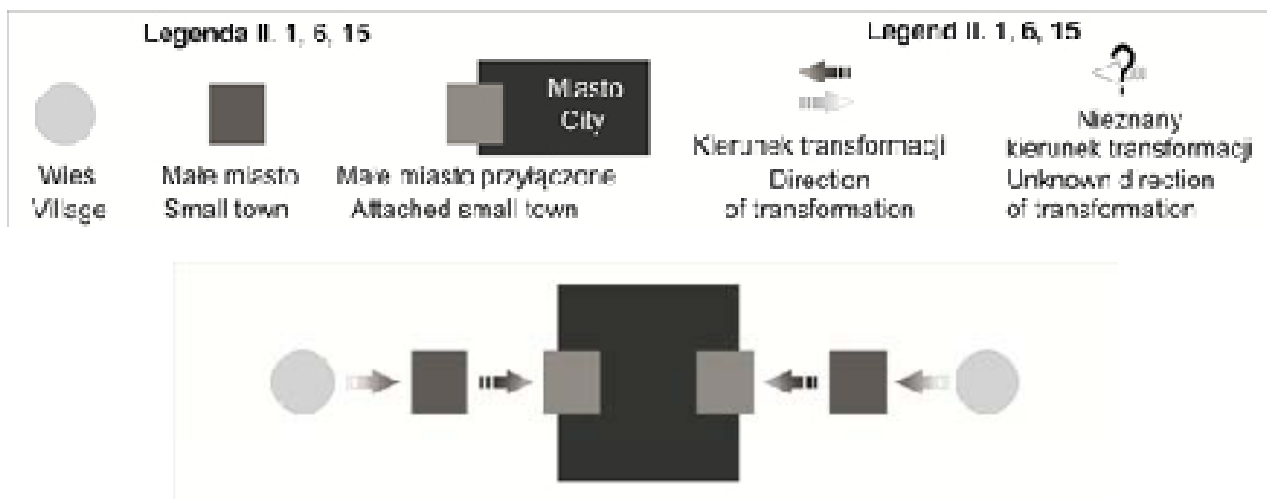
1. WSTĘP

Małe miasta odgrywają dużą rolę w sieci osadniczej naszego kraju, są pewnym łącznikiem między wsiami i dużymi aglomeracjami¹. Tworzą swoisty klimat i nie sposób wyobrazić sobie bez nich naszego krajobrazu. Ich piękno wyrażone jest w zabytkowej strukturze, która widoczna jest zarówno w formie pano-

ram, ale również czytelnego wnętrza miasta². Na ziemiach zachodnich po II wojnie światowej doszło do zakłóceń porządku ustalonego przez długie lata. Wiele miast i miasteczek zostało zdegradowanych do roli wsi gminnych, a nawet sołeckich. Niektóre z nich były restytuowane, inne włączone zostały do

¹ Gzell S., 1996, *Fenomen małomiejskości*, AKAPIT-DTP Warszawa.

² Kosiński W., 2000, *Aktywizacja turystyczna małych miast. Aspekty architektoniczno-krajobrazowe*, Monografia 269, Politechnika Krakowska Kraków, 176-208.

Il. 1. Schemat przyłączenia małych miast przez Wałbrzych i Jelenią Górę. Oprac. I. Niedźwiecka-Filipiak
 Il. 1. Diagram showing corporation of small towns by Wałbrzych and Jelenia Góra.

tworzonych aglomeracji³. Małe miasta nie stanowią obecnie atrakcyjnego miejsca do życia, szczególnie dla młodego społeczeństwa. Wieś jest przepełniona zielenią i otwartymi widokami na otaczający krajobraz, kojarzy się z miejscem sielskim i atrakcyjnym. Małe miasta to małe mieszkanie w ciasnej, miejskiej zabudowie często o niewysokim standardzie. Zabudowa jednorodzinna małego miasta skupiona na obrzeżach daje możliwość przyjaznego zamieszkania, jednak często nie jest brana pod uwagę przez młodsze pokolenia szukające możliwości zarobkowania w miejscu zamieszkania. Konsekwencją nieatrakcyjności i ucieczki młodych z małych miast jest to, że również deweloperzy budowlani nie są zainteresowani inwestycjami na tych terenach. Co może być szansą dla tych miejscowości, jaka czeka je przyszłość? Czy sąsiedztwo dużego miasta jest dla ich atutem czy odwrotnie? To pytanie, na które Autorki niniejszego artykułu szukają odpowiedzi.

2. METODA BADAŃ

Badania prowadzono w południowozachodnim regionie Polski, obejmującym Dolny i Górny Śląsk. Zajmowano się małymi miastami, ich rolą w kształtowaniu sieci osadniczej współcześnie i w przeszłości. W badaniach wstępnych przeanalizowano wszystkie miasta, które na badanym obszarze były wchłonięte przez duże miasta czasowo lub definitywnie. Starano się określić efekty przestrzenne takiego scalenia, powiązania pomiędzy obiema strukturami i przyczyny stałego scalenia lub jego tymczasowości. Porównano także miejscowości, które

powstały ze scalenia wcześniejszych małych miast. W tym przypadku także analizowano efekty przestrzenne tego zjawiska.

Małe miasta na przestrzeni dziejów były wchłaniane przez sąsiednie aglomeracje, przykładem może być Wrocław i Wałbrzych, czy Jelenia Góra. Niektóre małe miasta scalały się ze sobą tworząc nierozdzielalną całość. Tu można wyróżnić dwa przypadki. Pierwszy, gdy połączone dwa miasta przyjmują nazwę większego miasta, z dominacją głównej siedziby władzy, np. Nowogród Bobrzański. W drugim przypadku miasta są połączone równorzędnie, z zachowaniem dwuczłonowej nazwy, np. Boguszów-Gorce, Kędzierzyn-Koźle.

Obserwuje się także przypadki odłączanie się miast małych, jednak z wykształconym układem urbanistycznym, od aglomeracji, do której należały dotychczas. Przykładem zjawiska są Tychy na Górnym Śląsku z sąsiadującymi z nim Bieruniem, Imielinem i Lędzinami. Zwracają uwagę małe miasta, utworzone w ostatnim 20-leciu, które można przypuszczać, że zostaną włączone do sąsiedniej aglomeracji. Za przykład może posłużyć miejscowość Siechnice pod Wrocławiem. Na razie rozwija się prężnie i samodzielnie, ale przyszłość pokaże, na ile jest to sytuacja stabilna.

3. MIASTA WCHŁONIĘTE PRZEZ SĄSIEDNIE DUŻE MIASTA

3.1. Przykład Wałbrzycha i Jeleniej Góry

W grupie małych miast wchłoniętych przez sąsiednie duże miasta przykładów można przytoczyć wiele. Wałbrzych i Jelenia Góra, podobnie jak większość rozwijających się miast, przyłączały do swych granic okoliczne miejscowości, przede wszystkim wsie. Przy czym oba wchłonęły po dwa małe miasta

³ Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Zaniewska H., 2009, *Transformacje miasto wieś – wieś miasto*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu Wrocław, 47.

Il.2 Zabudowa jednorodzinna w Sobieszowie Fot. Z. Borcz
Il. 2. Single family housing in Sobieszów.

Il.3. Pensjonat w dawnym dworze, Sobieszów. Fot. Z. Borcz
Il.3. The guest house located in an old palace in Sobieszów.

po II wojnie światowej. W 1951 r. przyłączono Sobiecin i Biały Kamień do Wałbrzycha, a Cieplice Śląskie Zdrój i Sobieszów w 1976 r. do Jeleniej Góry (Il.1).

Wałbrzych stanowił jedno z najstarszych w Europie zagłębie wydobywania węgla kamiennego, które było eksplorowane od XVI wieku. W połowie XVIII otrzymał prawa miejskie. W mieście znajdowały liczne kopalnie, co spowodowało szybki rozwój aglomeracji wałbrzyskiej.

Sobiecin był początkowo osadą wiejską. W XVI wieku rozpoczęto tu wydobywanie węgla kamiennego i powstało wiele rentownych kopalni. W XIX w. osada rozwijała się na tej bazie, rozpoczęły pracę koksownie, otwarto także hutę żelaza. W 1936 r. przy kopalni utworzono nowoczesną elektrownię. W 1945 roku osiedle uzyskało prawa miejskie, pierwotnie nazwano je Węglowem. W 1951 roku Sobiecin przyłączono do Wałbrzycha i do dziś stanowi jedną z jego dzielnic. Obecnie większość dawnych zakładów i kopalni przestała funkcjonować, co spowodowało problem ze wzrostem bezrobocia w dzielnicy. Postawiono tu także największą w regionie galerię handlową Victoria, której nazwa pochodzi od nieistniejącej już jednej z bardziej znanych kopalni z koksownią.

Biały Kamień powstał na przełomie XIII-XIV wieku, była tu jedna z pierwszych kopalni w zagłębiu wałbrzyskim. Na terenie Białego Kamienia powstała huta szkła, później osada przekształciła się w osiedle górnicze, które w 1945 r. uzyskało prawa miejskie. Od 1951 roku jest ono wraz z Sobiecinem częścią Wałbrzycha. Oba z innymi, nowymi dzielnicami, są położone w dolinie potoku Szczawnik, dalej Sobieciniki. Masyw Chełmca zamyka je od zachodu. Pozostała część miasta znajduje się w drugiej równoległej dolinie – rzeki Pełcznicy⁴.

⁴ Ludwig B., 2007, Panoramy zespołów urbanistycznych aglomeracji wałbrzyskiej. Rola zieleni, *Architektura Krajobrazu Landscape Architecture*, 1/2007, 14-30

Jelenia Góra powstała z końcem XIII wieku, rozwijała się początkowo na bazie poszukiwania rud srebra i złota. W XV wieku Jelenia Góra była trzecim pod względem wielkości i rangi miastem w Księstwie Świdnickim. Pierwotnie funkcjonowało w nim wiele warsztatów tkackich, po latach nastąpił rozwój turystyki, powstawały także duże zakłady przemysłowe i linie kolejowe łączące odległe dzielnice. Po II wojnie do znaczących zakładów należały min. Celwiskoza, Polfa, huty szkła. Obecnie Jelenia Góra ma status miasta na prawach powiatu.

Sobieszów w XIII w. był wsią lokacyjną, która pełniła w XIV w. rolę osady służebnej zamku Chojnik. Jego mieszkańcy trudnili się tkactwem, uruchomiano też kopalnię rudy kobaltu. W czasach rozwoju turystyki w regionie mieszkańcy zajmowali się także wyrobem pamiątek i przewodnictwem. W 1954 r. miejscowość uzyskała status osiedla, a w 1962 r. otrzymała prawa miejskie. Od 1976 r. miasto weszło w obręb Jeleniej Góry. Obecnie dominującą funkcją dzielnicy jest funkcja mieszkaniowa, z zabudową willową i pensjonatami (Il.2,3). Atrakcją turystyczną są głównie wycieczki na pobliski Chojnik. Sobieszów wyrósł z dawnej wsi łańcuchowej, co czytelne jest do dziś w jej układzie przestrzennym, w którym nie wykształciło się czytelne centrum⁵

Cieplice Śląskie Zdrój to jedno z najstarszych uzdrowisk w Sudetach, już od XIV w. cieszyło się sławą. Prowadzono badania wód pod kątem ich leczniczych właściwości i termalnych zalet. Uzdrowisko prężnie się rozwija, powstają domy, sanatoria i nowe baseny. Przebudowany rynek stanowi główną ulicę i spełnia obecnie rolę promenady miejskiej (Il. 4). Zachowało wiele domów, które służyły do wyjmowania przez kuracjuszy (Il. 5). W 1975 roku Cieplice uzyskały prawa miejskie, a od 1976 r. zastały

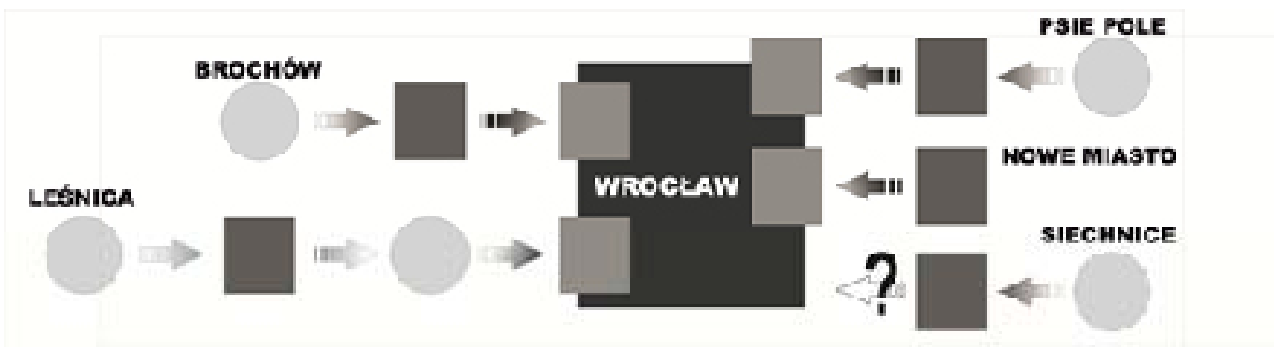
⁵ Staffa M., (red.), 1999, *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, Tom 4, Wyd. I-BIS Wrocław, 415-421

Il. 4. Pałac w Cieplicach Śląskich Zdrój. Fot. Z. Borcz
 Il. 4. Palace in Cieplice Śląskie Zdrój.

Il. 5. Typowy budynek w Cieplicach Śląskich Zdrój. Fot. Z. Borcz
 Il.5. A typical building in Cieplice Śląskie Zdrój.

Il. 6. Schemat transformacji Nowego Miasta, Leśnicy, Psiego Pola i Brochowa w odniesieniu do Wrocławia Oprac. I. Niedźwiecka-Filipiak
 Il.6. Diagram showing the transformation of Nowe Miasto, Leśnica, Psie Pole and Brochów in relation to the city of Wrocław.

włączone do Jeleniej Góry⁶. Oba miasta Sobieszów i Cieplice Zdrój wraz Jelenią Górą tworzą ciąg zabudowy, który kończy ponownie przyłączony do miasta Jagniątków.

3.2. Przykład Wrocławia

Wrocław, który od początku swojej historii rozrastał się nieprzerwanie, stopniowo obejmując pobliskie wsie i miasteczka⁷. Schemat na Il. 6 pokazuje ten proces na przykładzie 4 miejscowości Nowe Miasto, Psie Pole i Brochów, jako małych miast w momencie przyłączania i Leśnicy, jako dawnego małego miasta.

Obok Wrocławia w XIII-XIV wieku istniało tzw. Nowe Miasto, które lokowane było w 1261 r., a mieściło się na wyspie między Odram i Oławą. Z biegiem czasu zlikwidowano jego samodzielność i relikw odrębności prawnej i przyłączając je do Wrocławia w 1327 r. Obecnie współcześni wrocławianie nie wiedzą gdzie szukać tego historycznego „starego” Nowego Miasta, pomimo że zachowało odrębność przestrzenną⁸.

Leśnica, znajduje się na trasie wylotowej z Wrocławia do Środy Śląskiej. W 1261 miasto dostało akt lokacyjny na prawach osiedla, w 1412 w obręb Leśnicy wchodził zamek i miasto. W owym czasie dwór pełnił rolę obsługi ruchu tranzytowego. Zamek był w 1733 r. siedzibą Zakonu Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą. W XVIII – XIX wieku przebudowano go na pałac w stylu barokowym (Il.7). Obecnie znajduje się w nim Centrum Kultury Zamek. W 1742 roku Leśnica straciła prawa miejskie, jednak od XIX w. rozpoczął się rozwój miejscowości, budowano

⁶ Borcz Z., Borcz A., Landscape of small towns in Lower Silesia – Reminiscences Dating Back to Middle ages, *Architektura Krajobrazu Landscape Architecture* 2015/3 vol. 48, Wrocław, 7-13.

⁷ Bagiński E., 2002, *Wrocław oraz miasta i niektóre obszary województwa dolnośląskiego w wynikach badań socjo-urbanistycznych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej Wrocław, 1-14; *Leksykon architektury Wrocławia*, 2011, praca zbiorowa, Wyd. Via Nova, Wrocław,

⁸ Eysymontt R., 2009, *Kod genetyczny miasta*, VIA Nova Wrocław, 573.

Il.7. Pałac z XVIII w. Leśnica, Wrocław. Fot. Z. Borcza

Il.7. The 18th c palace in Leśnica, Wrocław.

kilkupiętrowe kamienice, wille (Il. 8) i inne domy jednorodzinne. W 1928 roku włączono Leśnicę do Wrocławia, chociaż jest oddalona o prawie 15 km od Starego Miasta. Jej odrębność przestrzenna widoczna jest do dnia dzisiejszego. W tym samym 1928 roku przyłączono do Wrocławia położone na północ od niego Psie Pole, które było starym miastem z wykształconym układem urbanistycznym z rynkiem. W 1252 r. dostało prawo prowadzenia targu solnego, a w połowie XIV w. uzyskało prawa miejskie. Miasto rozwijało się wolno, gdyż mieszczaństwo wrocławskie nie było zainteresowane jego rozwojem, dopiero w XIX w. zaczęły powstawać fabryki i zakłady przemysłowe, a co za tym mieszkania dla ludności. Po zniszczeniach wojennych odrestaurowano rynek i kamienice wzdłuż głównej ulicy (Il. 9,10). Wybudowano także ciąg budynków wielorodzinnych, typowych prostopadłościennych bloków, które znajdują się w sąsiedztwie.

Najpóźniej przyłączonym do Wrocławia miastem jest Brochów. Początkowo był on wsią, w której w XVIII w. znajdował się pałac opatów klasztornych

Il. 9. Psie Pole widok ogólny. Fot. Z. Borcza

Il. 9. General view of Psie Pole.

Il.8. Poczta z początków XX w. Leśnica, Wrocław. Fot. Z. Borcza

Il.8. Post office from the beginning of 20th c, Leśnica.

z dużym folwarkiem. Trzeba wspomnieć, że z końcem XIX w. w Brochowie powstał duży węzeł kolejowy, związany z Wrocławiem, w związku z tym powstało osiedle mieszkaniowe o miejskim charakterze dla pracowników kolei. W 1939 roku miasto uzyskało prawa miejskie, a w 1951 r. włączono je w granice Wrocławia. Do dziś spotyka się tu relikty XIX wiecznej zabudowy (Il. 11), także trzypiętrowe kamienice dla pracowników kolei i współczesne bloki mieszkalne. Obecnie powstają tu nowe, atrakcyjne osiedla mieszkaniowe (Il. 12).

Il. 10. Odrestaurowany ciąg domów wzdłuż głównej ulicy Bolesława Krzywoustego na Psim Polu, Wrocław. Fot. Z. Borcza

Il. 10. The restored row of buildings along the main road in Psie Pole, Wrocław.

Il. 11. Zabudowa Brochowa z XIX w. Fot. Z. Borcz

Il. 11. The 19th c. buildings of Brochów.

Il. 12. Brochów, zabudowa mieszkalna z początku XX w. Fot. Z. Borcz

Il. 12. Brochów, residential buildings from the beginning of 20th c.

Il. 13. Rynek i ratusz w Siechnicach. Fot. Z. Borcz

Il. 13. The New Town hall in Siechnice.

Il. 14. Zabudowa miasta Fot. Z. Borcz

Il. 14. Siechnice Town buildings.

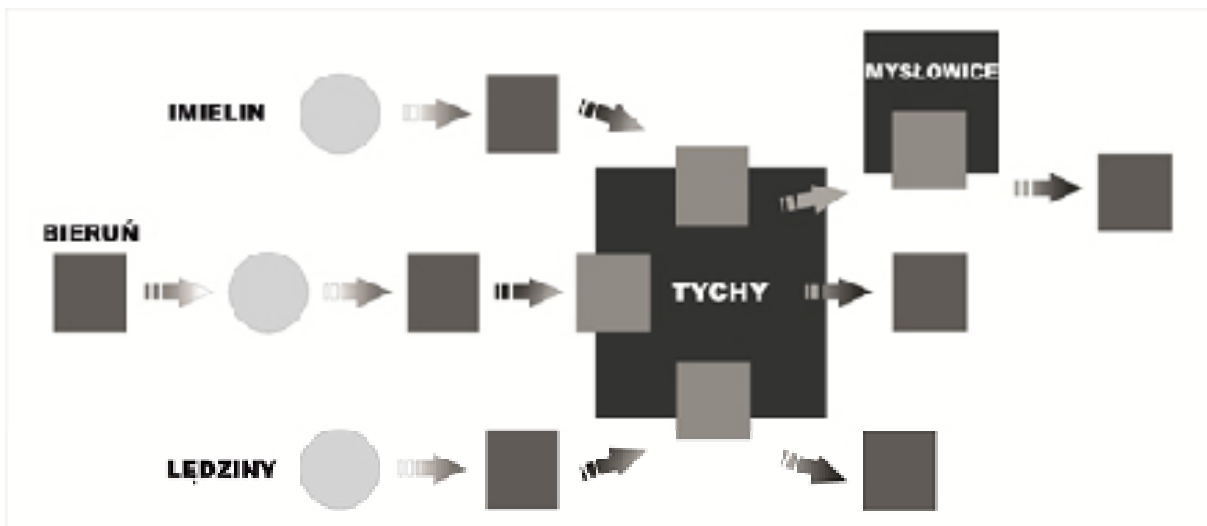
Szczególnym przypadkiem małego miasta położonego w bliskim sąsiedztwie dużego, są Siechnice, które dopiero od 1997 r. zaczęło działać samodzielnie uzyskując po raz pierwszy prawa miejskie. Historycznie była to wieś, o której pierwsze wzmianki były już w XIII wieku. Miejscowość dopiero na początku XX wieku zaczęła się szybko rozwijać, ze względu na lokalizowany na jej terenie przemysł⁹. Wybudowano m.in. hutę i elektrownię, którą w latach 50. przebudowano na elektrociepłownię. W latach 90. ub. wieku huta uległa likwidacji, jednak znakomicie rozwinęło się gospodarstwo ogrodnicze „Siechnice”, które ma powierzchnię 60 ha pod szkłem¹⁰. Miasto rozwija się prężnie z roku na rok

rośnie liczba mieszkańców, w 2009 r. liczba wynosiła niecałe 3000, a już w 2016 r. się podwoiła. Zaprojektowano rynek, wybudowano część jego pierzei i ratusz (Il. 23).

Odległość Siechnic od Starego Miasta Wrocławia wynosi zaledwie 12 km, co jest powodem, że znaczna część mieszkańców dojeżdża do pracy we Wrocławiu. Na miejscu rozwija się budownictwo mieszkaniowe i usługowe oraz tereny rekreacyjne (Il. 14). Siechnice są położone na uczęszczanej trasie do Oławy, mieszkańcy korzystają z połączenia autobusowych, jak też z prywatnych samochodów. Ostatnio władze starają się o zorganizowanie przystanku kolejowego. Można zadać pytanie – Czy za parę lat Wrocław wchłonie Siechnice i wsie, które leżą pomiędzy nimi? Czy jednak miasto Siechnice będzie nadal stanowić niezależną jednostkę, która żyje w symbiozie z pobliskim miastem Wrocław? Odpowiedź nie jest łatwa, jak pokażą kolejne przykłady małych miast.

⁹ Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Zaniewska H., 2009, *Transformacje miasto wieś – wieś miasto*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu Wrocław. 45-47; Gonda-Soroczyńska E. 2007, *Siechnice, rodowód miasta*, Wyd. Uniwersytet Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.

¹⁰ <http://pposiechnice.pl/aktualnosci/nowe-szklarnie-w-siechnicach> (dostęp 2016.06.18)

Il. 15. Schemat przekształceń Imielina, Bierunia i Łędziny na tle aglomeracji Tychy i Mysłowice, oprac. I. Niedźwiecka-Filipiak
 Il. 15. Transformations of Imielin, Bieruń and Łędziny in relation to the agglomerations of Tychy and Mysłowice.

4. MIASTA ODŁĄCZONE OD AGLOMERACJI

W ostatnich latach na Górnym Śląsku miała miejsce odwrotna sytuacja, miasta wcześniej wchłonięte przez aglomeracje, obecnie odłączają się¹¹ (il. 16). W latach 70. XX wieku wiele miejscowości przyłączono do sąsiednich dużych miast, tworząc jak się okazało duże niezbyt funkcjonalne struktury. Stąd poszukiwania możliwości odzyskania niezależności i ponownego uzyskania praw miejskich przez niektóre miejscowości. Przyczyn można szukać także w sferze w finansowej, w obowiązku przekazywania podatków na rzecz całej aglomeracji, być może były to również powody ambicjonalne włodarzy. Przykładem takiej sytuacji są Tychy, gdzie doszło do odłączenia trzech miast, które wcześniej utraciły ten status w wyniku włączenia w granice aglomeracji. Są to: Bieruń, Łędziny i Imielin, co ciekawe Imielin dwa razy zmieniał przynależność, początkowo należał do Tychów, a następnie do Mysłowic (Il. 13) zanim na powrót stał się samodzielną jednostką.

Bieruń otrzymał prawa miejskie w 1387 r. Istniał tu punkt kontrolny i celny na szlaku pomiędzy Krakowem i Opawą. W XIV w. miejscowość dostała przywilej targowy i rozwinęła się gospodarka rybna.

W 1517 roku Bieruń stał się częścią Wolnego Pszczyńskiego Państwa Stanowego, a po 1743 r. znalazł się pod panowaniem pruskim. W 1743 r. Bieruń stracił prawa miejskie, ponownie odzyskał je w 1865 r., wtedy miasto zmieniło nazwę na Bieruń Stary. Od 1922 roku miasto znalazło się w granicach Polski. Na jego terenie wybudowano kopalnię węgla kamiennego Piast i fabrykę samochodów małolitrażowych. W latach 1975-1991 stanowił dzielnica Tychów tracąc po raz kolejny prawa miejskie. Po czym ponownie oddzielił się tworząc samodzielne miasto pod nazwą Bieruń. Obecnie składa się ono z dwóch skupisk miejskich Bierunia Starego i Nowego oddalonych od siebie ok. 7 km, mających różny charakter zabudowy. Oba mają wykształcone centra, pierwsze rynek będący pozostałością historycznego układu, w drugim jest to plac w zabudowie wielorodzinnej. Rozwój miasta wspiera specjalna Strefa Ekonomiczna.

Łędziny to miejscowość założona w 1295 r. na prawie niemieckim, wspomniana przez Jana Długosza. Wieś początkowo podzielona była na część książęcą i klasztorną, które połączyły się w 1555 r. Od 1742 r. miejscowość znalazła się pod panowaniem pruskim. Po powstaniach śląskich, szczególnie II, zostały odznaczone Krzyżem Partyzanckim. W XIX w. rozpoczęło się wydobywanie węgla kamiennego pomiędzy wsią a kolonią Hołdunów. W 1966 r. Łędziny otrzymały prawa miejskie, które utraciły w 1975 r., gdy zostały, z kilkoma innymi miastami, włączone do Tychów. W 1991 r. z powrotem odłączyły się i są samodzielnym miastem. Jego struktura podzielona jest na dwie części, pomiędzy którymi znajduje się kopalnia. Miejscowość Imielin jest prawdopodobnie osadą założoną w XIII wieku na

¹¹ Zaniewska H., Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Berek R., Thiel M., 2013, *Małe miasta, które uzyskały prawa miejskie w latach 1989–2011*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, 93-88; Niedźwiecka-Filipiak I., Borcz Z., Zielińska L. The evolution of small towns in south-western Poland, *Architectus*, Wrocław, 2012, No.2 (32), 43-48; Drobek W., 1999, *Rola miast zdegradowanych w sieci osadniczej Śląska*, Państwowy Instytut Naukowy Instytut Śląski Opole, 120-133.

prawie niemieckim. Przekazana została przez księcia raciborskiego biskupowi krakowskiemu i od tej pory nie wchodził w obręb Śląska. W 1957 roku Imielin uzyskał status osiedla miejskiego, a w roku 1967 otrzymał prawa miejskie. W wyniku reformy administracyjnej został przyłączony w 1977 r. do aglomeracji Tychów, następnie w roku 1977, zmieniono jego przynależność i stał się dzielnicą Mysłowic. Ostatecznie w 1994 r. miasto Imielin odzyskało samodzielność.

Miasto nie miało tradycyjnego rynku, jednak obecnie ma wykształcone centrum w formie placu ze skupiskiem budynków użyteczności publicznej. Miasto pręźnie się rozwija, powstają nowe budynki mieszkalne oraz zaplecze usługowe.

5. WYNIKI

Po II wojnie światowej znaczna liczba małych miast w południowozachodniej części Polski utraciła pra-

wa miejskie i stała się wsiami gminnymi lub sołeczkami i na tym etapie pozostała. Część z nich odzyskała swoje prawa, natomiast inne zostały przyłączone do sąsiednich aglomeracji. Wydawać by się mogło, że są to zjawiska naturalne, przy rozrastaniu się i rozwoju dużych miast, jednak przeprowadzone badania wykazały, że nie zawsze te połączenia są trwałe. Część miast na terenie Górnego Śląska przyłączonych do sąsiednich aglomeracji ponownie odzyskała samodzielność i jest dziś dobrze rozwijającymi się ośrodkami. Stąd otwartym zostaje pytanie, co stanie się w przyszłości z innymi małymi miastami, sąsiadami aglomeracji, chociażby z nowym miastem Siechnice koło Wrocławia. Połączenie takie jest stabilne, gdy przynosi wymierne korzyści obu stronom. W niniejszym artykule jedynie zarysowano ten problem, który wymaga dogłębnej holistycznej analizy.

FORTUNES OF SMALL TOWNS LOCATED IN THE VICINITY OF LARGE AGGLOMERATIONS

1. INTRODUCTION

Small towns play an important role in the settlement system of our country, constitute a link between villages and large agglomerations¹. They create unique atmosphere and it is hard to imagine our landscape without them. Their beauty is expressed in an historical structure, which is visible both in the form of panoramas, but also in the readable interior of the city². In the western territories after World War II there were disturbances in the long established social order. Many cities and towns were degraded to the role of village communes. Some of them were restituted, others were incorporated to create agglomerations³. Small towns are not an attractive place to live currently, especially for the young population. A village is full of greenery and open views of the surrounding landscape, it is associated with an idyllic and attractive place. A small town is a small apartment in a cramped urban housing of a

frequently low standard. Single-family housing of a small town centered on the outskirts gives you a friendly home, however, it is often disregarded by the younger generation looking for earning opportunities in the place of residence. The consequence of unattractiveness and escape youth from small towns is that developing companies are not interested in investing in these areas. What could create an opportunity for these towns, what awaits them the future? Is the vicinity of a big city to their advantage or just the contrary? This is the question which the authors of this article endeavor to answer.

2. RESEARCH METHOD

The study was conducted in the southwest region of Poland, including Lower and Upper Silesia. The investigation was concerned with small towns and their role in shaping the settlement network today and in the past. In the preliminary study we analyzed all the towns which over the study area were absorbed by the large cities temporarily or permanently. Efforts were made to determine the spatial effects of such consolidation, ties between the two structures and the causes of permanent or temporary merge. We also compared the cities which resulted from the earlier merge small towns. In this case the spatial effects of this phenomenon were also analyzed.

¹ Gzell S., 1996, *Fenomen małomiejskości*, AKAPIT-DTP Warszawa;

² Kosiński W., 2000, *Aktywizacja turystyczna małych miast. Aspekty architektoniczno-krajobrazowe*, Monografia 269, Politechnika Krakowska Kraków, 176-208.

³ Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Zaniewska H., 2009, *Transformacje miasto wieś – wieś miasto*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław, 47.

Small towns throughout history were absorbed by neighboring agglomerations, the examples could be Wrocław and Wałbrzych, or Jelenia Góra. Some small towns merged together to form an inseparable whole. Here we can distinguish two cases. First, when the combined two cities take the name of the bigger one, with the dominance of its authority, for example Nowogród Bobrzański. In the second case the city are merged on equal rights, preserving both names, for example. Boguszów-Gorce, Kędzierzyn-Koźle.

What is also to be noticed are cases of disconnecting small cities, but with the already developed urban layout of the agglomeration, which they previously belonged to. An example of such a phenomenon may be Tychy in Upper Silesia with adjoining Bieruń, Imielin and Łędziny. What draws attention are the small towns, built over the last 20 years, which as it can be assumed may become included into the neighboring agglomeration. An example of this can be the town of Siechnice near Wrocław. For the time being it is growing rapidly and independently, but the future will prove as to whether such a situation is stable.

3. TOWNS ABSORBED BY NEIGHBOURING BIG CITIES

3.1. The example of Wałbrzych and Jelenia Góra

Within the group of small towns absorbed by the neighboring big cities many examples can be cited. Wałbrzych and Jelenia Góra, like most developing cities, incorporated into their borders surrounding villages. Both of them, however, absorbed two small towns after World War II. In 1951 Sobięcin and Biały Kamień were incorporated to Wałbrzych and Cieplice Śląskie Zdrój and Sobieszów in 1976 to Jelenia Góra (II.1).

Wałbrzych was one of Europe's oldest coal mining regions, which had been exploited since the sixteenth century. In the mid-eighteenth it received city rights. The area of Wałbrzych boasted high quality coal deposits, suitable for coking. In the city there were numerous mines, which resulted in the rapid development of the Wałbrzych agglomeration.

Sobięcin was originally a rural settlement. In the sixteenth century coal mining began here and many profitable mines were built. In the nineteenth century the settlement developed on this basis, coking plants started operating and an ironworks was opened. In 1936 a modern power plant was built next to the mine. In 1945 the settlement received municipal rights, and originally it was named Węglowo.

In 1951 Sobięcin was included into Wałbrzych and today is one of its districts. Currently, most of the old factories and mines ceased to function, which resulted in the problem of growing unemployment in the district. The largest shopping mall in the region of Victoria was also built here, its name is derived from the already non-existent famous mine and coking plant.

Biały Kamień was built at the turn of the thirteenth-fourteenth century, the settlement had one of the first mines in the Wałbrzych region. In the area of the Biały Kamień a glass factory was erected, later the settlement evolved into a mining district. In 1945 it received municipal rights, and in 1951 the city along with Sobięcin was included into the borders of Wałbrzych.

Both of the old towns are now parts of Wałbrzych, situated along with other new districts of the city in the valley of the Szczawnik brook. The Chełmiec Massif encloses them from the west. The remaining part of the city lies in another parallel valley – of the river Pelcznica⁴.

The city of Jelenia Góra was founded at the end of the thirteenth century, it developed initially with orientation towards the search for silver and gold ores. In the fifteenth century, Jelenia Góra was the third in size and importance city in the Duchy of Świdnica. In the city there operated many looms, after years tourism moved in, and there were subsequently created large industrial plants, railway lines and tram ways connecting the remote districts. After World War II the major industrial plants were, among others, Celwiskoza, Polfa, glassworks. Currently Jelenia Góra has the status of city with county rights.

Sobieszów in 13th c. was a village, which in the fourteenth century performed a subservient role for Chojnik Castle. Its inhabitants engaged in weaving, a cobalt ore mine was also founded. In the times of the development of tourism in the region the inhabitants also dealt with production of souvenirs and guidance. In 1954 Town acquired the status of a settlement, and in 1962 it received city rights. In 1976 it became part of Jelenia Góra. Currently, the dominant function of the area is residential with residential buildings and guest houses (II. 2, 3). The main tourist attraction are trips to nearby Chojnik Castle. Sobieszów grew out of the former chain village,

⁴ Ludwig B., 2007, Urban panoramas of Wałbrzych agglomeration. The role of urban greenery, *Architektura Krajobrazu Landscape Architecture*, 1/2007, 14-30.

which is clearly visible today in its spatial layout with no clear centre developed⁵.

Cieplice Śląskie Zdrój is one of the oldest spa resorts in the Sudeten, it became famous as early as in the 14th century. The waters were tested for their medicinal properties and thermal advantages. The spa resort is growing rapidly with houses, sanatoriums and new swimming pools constantly created. The rebuilt market is the main street and now performs the role of an urban promenade (Il. 4). There are many houses preserved that used to be rented by patients and tourists (Il. 5). In 1975 Cieplice received civic rights, and in 1976 they were incorporated into Jelenia Góra⁶.

Both cities Sobieszów and Cieplice Zdrój along with Jelenia Góra form a stretch of built-up area, which is terminated by Jagniątków the re-connected to the city.

3.2. The example of Wrocław

Wrocław, which since the beginning of its history has been continually expanding, has gradually enclosed the nearby towns and villages⁷. Figure 6 shows this process on the example of Nowe Miasto, Psie Pole and Brochów as small towns at the moment of incorporation and Leśnica as a former small town.

Adjacent to Wrocław in the thirteenth-fourteenth century, there existed the so-called New Town, which was officially founded in 1261 and was located on an island between the Oder and Oława. Over time, it lost its autonomy as well as its formal legal separation and was officially incorporated into the city of Wrocław in 1327. Today, the contemporary inhabitants of Wrocław do not know where to look for this historic “old” New Town, even in spite of the fact that it has preserved its spatial distinctiveness⁸.

Leśnica, located on the road leading from Wrocław to Środa Śląska. In 1261 Leśnica was conferred civic rights of a settlement, in 1412 within its borders was the castle and the city. In those times the castle

performed the function of handling transit traffic. In 1733 it was the seat of the Order of the Red Star Crusaders. In the eighteenth-nineteenth century it was converted into a Baroque style palace (Il. 7). Currently the Cultural Centre Zamek is located there. In 1742 years Leśnica lost civic rights. From the nineteenth century, however the development of the village began with multi-storey houses, villas (Il. 8) and other family houses built. In 1928 Leśnica was formally incorporated into Wrocław, although it lies at the distance of almost 15 km from the Old Town. Its spatial distinctiveness and separateness can be seen to this day.

In the same year (1928) Psie Pole, situated north of Wrocław, was included in its city borders. Psie Pole was an old town with a well-developed urban layout and a market place. In 1252 it was granted the right to run a salt market, and in the mid fourteenth century it received municipal rights. The city developed slowly, because the townspeople of Wrocław were not interested in its development, and it was only in the nineteenth century when factories and industrial plants started appearing there, and consequently housing investments. After the damages of war, the market and city buildings along the main street were restored (Il. 9,10). What was also built was a stretch of multi-family buildings – typical rectangular blocks that are now located in the vicinity.

Of the above mentioned towns Brochów is the one that was most recently connected to Wrocław. It was originally a village, where in 17th c. a monastery with a large grange stood. It needs to be that at the end of the nineteenth a large railway junction was created, therefore, a housing estate of urban character for railway employees was also built there. In 1939 the town obtained city rights and in 1951 it was included into the boundaries of the city of Wrocław. Up till today relics of the nineteenth century buildings can be seen there (Il. 11), and next to them are three-storey houses for railway workers and modern apartment blocks. Currently, new attractive housing estates are being built here (Il. 12).

A special case of a small town located in close proximity to a large city, is Siechnice, which only in 1997 began to function independently obtaining municipal rights. Historically, it was a village, which was first mentioned in the thirteenth century records. Only at the beginning of the twentieth century it began to develop rapidly, due to the industrial investments⁹ established within the area. They

⁵ Staffa M., (red.), 1999, *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, Vol. 4, Wyd. I-BIS Wrocław, 415-421.

⁶ Borcz Z., Borcz A., Landscape of small towns in Lower Silesia – Reminiscences Dating Back to Middle Ages, *Architektura Krajobrazu Landscape Architecture*, 2015/3 vol. 48, Wrocław, 7–13.

⁷ Bagiński E., 2002, *Wrocław oraz miasta i niektóre obszary województwa dolnośląskiego w wynikach badań socjo-urbanistycznych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej Wrocław., 1-14; *Leksykon architektury Wrocławia*, 2011, praca zbiorowa, Wyd. Via Nova, Wrocław.

⁸ Eysymontt R., 2009, *Kod genetyczny miasta*, VIA Nova Wrocław, 573.

⁹ Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Zaniewska H., 2009, *Transformacje miasto wieś – wieś miasto*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu Wrocław, 45-47; Gonda-Soro-

built steelworks and a power plant, which in the 50s was converted into a combined heat and power station. In the 90s of the 20th century the steelworks was liquidated, but what perfectly developed instead is a horticultural farm “Siechnice” which now covers an area of 60 hectares under glass¹⁰. The town is growing rapidly and year by year the number of inhabitants increases. In 2009 it amounted to less than 300,000, in 2016 it doubled and reached over 6000. The city authorities have allotted the ground for the “market”, and what has already been built is the town hall and part of the buildings (Il. 23).

Their distance from the Old Town of Wrocław and Siechnice is barely 12 km. A significant proportion of the population commutes to work in Wrocław, permanently living in Siechnice. On-site housing estates and services and recreation areas develop (Il. 14). Siechnice is located on the busy road to Olawa, the residents benefit from the available bus transportation as well as private cars. Recently the authorities are trying create a railway station there. One may ask a question – Will Wrocław absorb Siechnice and villages that lie between them in a few years’ time? Or will Siechnice continue to be an independent municipal functioning in symbiosis with the nearby city of Wrocław? The answer is not easy, as the further examples of small towns.

4. TOWNS DISCONNECTED FROM AGGLOMERATIONS

In recent years, in Upper Silesia the opposite situation took place, towns absorbed by agglomerations earlier are currently being detached from them¹¹ (Il. 16). In the 70s of the twentieth century many villages were connected to neighboring big cities, creating a large as it turned out not very functional structure. Hence the search for the possibility of regaining independence and re-establish municipal rights by some of the villages. One can also look for the causes of this phenomenon in the area of finance, the obligation to transfer taxes for the entire

agglomeration, or perhaps it was also the ambitions of the local authorities which stood behind it.

An example of such a situation is Tychy with its disconnection of three small towns that had earlier lost their city status as a result of inclusion into the boundaries of the agglomeration. They are: Bieruń, Łędziny and Imielin, which, what is very interesting has changed affiliation two times, initially belonging to Tychy, then to Mysłowice (Il.13) before becoming an independent entity again. Bieruń received city rights in the 1387. There used to be a border checkpoint and customs on the way between Kraków and Opava. In the fourteenth century the town received the market rights and fishing industry developed there. In 1517 Bieruń became part of the Free State Country of Pless, and after 1743 came under the Prussian rule. In 1743, Bieruń lost its city rights and then regained them in 1865 changing its name into Bieruń Stary. In 1922 the city became part of the Republic of Poland the main investments in the city included the coal mine Piast and a compact car factory. In the years 1975-1991 it formed a district of Tychy losing once again its city status. Then again it separated itself to form an independent city under the name of Bieruń. The city now consists of two urban agglomerations differing in character Bieruń Stary and Bieruń Nowy spaced approx. 7 km from each other. Both have developed centers, the first one has a market place being the remnant of its historic layout, in the other one there is a square with multi-family housing. The development of the town is supported by the Special Economic Zone.

Łędziny is a town founded in 1295 under the German law, as mentioned by Jan Długosz. The village initially was divided into the Duke’s part and the monastery, which merged together in 1555. From 1742 the village was under the Prussian rule. After the Silesian uprisings, particularly in the second one the village was awarded with the Partisan’s Cross. In the nineteenth coal mining began in between the village and the colony of Hołdunów. In 1966 Łędziny received municipal rights, which were lost in 1975, when it was, along with several other towns, incorporated into the Tychy borders. In 1991 Łędziny detached again and are now an independent city. Structurally, the city is divided into two parts with a coal mine in between. The town of Imielin was probably founded as a settlement in the thirteenth century under the German law. It was given by the duke of Racibórz to the bishop of Krakow and from then on was formally excluded from the region of Silesia. In 1957 Imielin obtained the status of an urban settlement, and in 1967 it received city rights. As a result of the administrative reform was it annexed in

czyńska E. 2007, *Siechnice, rodowód miasta*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu Wrocław.

¹⁰ <http://pposiechnice.pl/aktualnosci/nowe-szklarnie-w-siechnicach> (access 2016.06.18)

¹¹ Zaniwska H., Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Barek R., Thiel M., 2013, *Małe miasta, które uzyskały prawa miejskie w latach 1989–2011*, Instytut Rozwoju Miast Kraków, 93-88; Niedźwiecka -Filipiak I., Borcz Z., Zielińska L. The evolution of small towns in south-western Poland, *Architectus*, Wrocław, 2012, No.2 (32), 43-48; Drobek W., 1999, *Rola miast zdegradowanych w sieci osadniczej Śląska*, Państwowy Instytut Naukowy Instytut Śląski Opole, 120-133.

1977 to the agglomeration of Tychy, then in 1977 it changed its affiliation and became part of Myslowice. Finally, in 1994 the city of Imielin regained its independence.

The city did not have a traditional market square, but now has a developed center square with a cluster of public use buildings. The city is growing rapidly with new residential buildings and service facilities appearing.

5. RESULTS

After World War II, a sizeable number of small towns in the south-western part of the Poland lost its municipal rights and became villages and has remained at this stage ever since. Some of them, however, regained their city rights, while others are became attached to adjacent cities. As it may seem, these are natural phenomena considering the sprawl and the growth of large cities, but the studies conducted have found that these connections are not always permanent. Some of the cities in Upper Silesia connected to the neighboring agglomerations regained their independence and are now thriving urban centers. Hence, remains an open question is what will happen in the future to other small towns in the vicinity of large metropolitan areas, for example to the new town of Siechnice near Wrocław. Such a connection is stable when it brings tangible benefits for both sides. This article merely outlines the problem, which requires an in-depth holistic analysis.

LITERATURA

Bagiński E., red. 2002, *Wrocław oraz miasta i niektóre obszary województwa dolnośląskiego w wynikach badań socjo-urbanistycznych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej Wrocław.

Borc Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Zaniwska H., 2009, *Transformacje miasto wieś – wieś miasto*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu Wrocław.

Borc Z., Borc A., Landscape of small towns in Lower Silesia – Reminiscences Dating Back to Middle ages, *Architektura Krajobrazu Landscape Architecture* 2015/3 vol. 48, Wrocław, 4-19.

Niedźwiecka-Filipiak I., Borc Z., Zielińska L., The evolution of small towns in south-western Poland, *Architectus*, 2012, No.2 (32), Wrocław, 43-48

Drobek W., 1999, *Rola miast zdegradowanych w sieci osadniczej Śląska*, Państwowy Instytut Naukowy Instytut Śląski Opole.

Eysymontt R., 2009, *Kod genetyczny miasta*, VIA Nova Wrocław.

Gonda-Soroczyńska E. 2007, *Siechnice, rodowód miasta*, Wyd. Uniwersytet Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.

Gzell S., 1996, *Fenomen małomiejskości*, AKAPIT-DTP Warszawa.

Kosiński W., 2000, *Aktywizacja turystyczna małych miast. Aspekty architektoniczno-krajobrazowe*, Monografia 269, Politechnika Krakowska Kraków.

Leksykon architektury Wrocławia, 2011, praca zbiorowa, Wyd. Via Nova, Wrocław

Ludwig B., 2007, Panoramy zespołów urbanistycznych aglomeracji wałbrzyskiej. Rola zieleni, *Architektura Krajobrazu Landscape Architecture*, 1/2007, 14-30

Spórna T, Krzysztofik R., Dymitrow M., 2016, Miasta zdegradowane i restytuowane w liczbach, w: *Degradated and restituted towns, Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce*, 2016, University of Gotheburg, 378-434.

Staffa M. (red.), 2005, *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, Tom 10, 20, Wyd. I-BIS Wrocław.

Staffa M., (red.), 1999, *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, Tom 4, Wyd. I-BIS Wrocław.

Zaniwska H., Borc Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Berek R., Thiel M., 2013, *Małe miasta, które uzyskały prawa miejskie w latach 1989–2011*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.